

PROBLÉM UNIVERZÁLNOSTI MARXISTICKEJ FILOZOFIE¹

MILAN ZIGO

Bezprostredným podnetom pre postavenie otázky univerzálnosti marxistickej filozofie je jej súčasný stav. Hoci ho treba považovať za podstatne lepší, možno povedať, kvalitatívne vyšší a aj v budúcnosti (pokiaľ ide o vývinové tendencie), za oveľa sľubnejší ako stav minulý, predsa sa nazdávame, že jeden moment je na nej z hľadiska odborne filozofického, práve tak ako z hľadiska funkcie, ktorú má plniť, veľmi neuspokojujúci. Všeobecne ho tu označujeme ako nedostatok úsilia o univerzálnosť.

Aby nedošlo k omylu, treba upozorniť, že pod pojmom univerzálnosť nerozumíme nejakú „všeobsiachlosť“, „všezahrnujúcosť“ filozofie, ako sa zvyčajne obsah tohto pojmu tradoval v dogmatickom marxizme, alebo ako sa chápe v niektorých iných filozofiách, ktoré aspirujú alebo aspirovali na titul „philosophia perennis“. Nechápeme ho ani ako nejakú ahistorickú, definitívnu dobudovanosť najzákladnejších filozofických princípov. Nastolovaním požiadavky univerzalizmu nenarážame proti dnešnej — ak sa tak možno vyjadriť — polyfónnosti našej filozofie. Ani si utopicky nepredstavujeme, že marxistická filozofia by mala byť v tom zmysle univerzálna, že pohltí všetko pozitívne z ostatných filozofických smerov, urobiac ich bezpredmetnými. Treba však upozorniť, že v priebehu výkladu sa — čo i len mimochodom — ukáže, že tieto jednostranné chápania univerzalizmu neboli, ak ich vzťahujeme na marxistickú filozofiu, bez zvyšku nezmyselné, že sa v nich zrkadlili aj zdôvodniteľné ambície filozofie, ktorá sa nechce dať bez protestu oklieštiť, čo ale nič nemení na fakte, že boli práve vo svojej jednostrannosti od základu pomýlené.

¹ Táto stať je čiastočne upravená prednáška, ktorú autor predniesol na Valnom zhromaždení Slovenskej filozofickej spoločnosti pri SAV. Záznam z diskusie k nej publikujeme v tomto čísle v rubrike *Z filozofického života*.

Lahšie je však hovoriť o tom, čo sa pod pojmom univerzálnosť nemyslí, ako formulovať tento pojem a požiadavku univerzálnosti pozitívne. Možno to urobiť iba opisom a iste veľmi diskutabilne.

Vyjdeme zo skutočnosti, že marxistická filozofia sa dnes rozvíja v navzájom viac alebo menej odlišných smeroch, že v nej jestvujú reálne a sčasti už aj uskutočnené tendencie ustanoviť rozličné školy. Odlišnosť je tu nielen tematická, pokiaľ ide o predmet záujmu, ale aj čo do metodológie, intencie atď. Tento stav je nesporné pozitívny a v porovnaní s predošlým aj oveľa plodnejší. To, že umožňuje slobodne sa rozvinúť koncepciám, ktoré nie sú iba rozdielne, ale ktoré v istých reláciách vystupujú voči sebe ako protiklady, je z hľadiska dialektického myslenia práve jedným z najdôležitejších príznakov normalizácie situácie v našej filozofii. Na veci nič nemení ani okolnosť, že tieto koncepcie, ako to s protikladmi býva, majú tendencie fixovať sa, ba prehlbovať sa vo svojej jednostrannosti a výlučnosti, ak len uvedomenie si týchto tendencií, ktorým je treba čeliť a v konečnom dôsledku ich skutočne prekonať, je ďalším podnetom pre tvorivé myslenie. O tom, že napätie medzi tými tendenciami, ktoré dnes v marxistickej filozofii zvyčajne vystupujú pod sumujúcimi názvami antropologizmu a scientizmu (alebo pri určitom posune hľadiska antropocentrizmu a kozmocentrizmu), je *tvorivým* napätím, svedčí súčasná filozofická produkcia marxistov.

Úmyselne zdôrazňujeme sumarizujúci a zároveň aspektový význam označení ako kozmocentrizmus a antropocentrizmus, scientizmus a antropologizmus.² Nielen že máme v marxistickej filozofii koncepcie, ktoré sú svojím charakterom kozmocentrické, alebo koncepcie, ktoré možno podľa určitých znakov zaradiť medzi antropocentrické, ale jestvuje viacero názorov a najmä realizácií samého kozmocentrizmu a predovšetkým — vzhľadom na mimoriadnu pozornosť k filozofickej problematike človeka a spoločnosti — viacero navzájom odlišných antropocentrických koncepcií. Napríklad za antropocentrickú filozofiu sa označuje tá, ktorá do centra stavia sám fakt subjektivity, považujúc *cogito* za nesporné východisko každého filozofovania, za jeho jediné logické východisko, ale aj koncepcia, ktorá do centra filozofickej problematiky dáva sociálnu určenosť človeka, alebo zasa koncepcia, kde osou filozofovania je opäť človek, no tentoraz ako hodnotiaci a tým „ozmyslujúca“ bytosť atď. Naozaj „atakdalej“, lebo vlastne niet antropocentrizmu (resp. kozmocentrizmu), sú antropocentrické (resp. kozmocentrické) koncepcie, ktorých typológia by ako taká mohla byť zaujímavým a nie neproduktívnym predmetom zamyslenia sa marxistickej filozofie nad sebou.

Túto vnútornú diferenciáciu spomínaných globálne braných prúdov určujú

² Pokiaľ ide o chápanie týchto pojmov, odvolávame sa na vlaňajšiu prednášku M. Kusého a diskusiu, ktorá rozšírila, prípadne upresnila niektoré vývody. Pozri *Spor o východisko, zmysel a charakter marxistickej filozofie*, Filozofia 1967, 3, 274–296. Tu sa vedome snažíme nadväzovať na niektoré aspekty problematiky uvedeného referátu a diskusie. Opierame sa však aj o podnety viacerých ďalších autorov, napríklad o referáty a diskusiu na porade v Jilovišti (pozri J. Srovnal a kol., *Otázky struktury a koncepcie marxistickej filozofie v ČSSR*, Praha 1967), o prácu J. Cvekla *Štruktúra a funkcia marxistickej filozofie* (Bratislava 1967) a iné.

rozličné okolnosti. Dve z nich sú však najvýznamnejšie. Prvou je sama diferencovanosť filozofie na filozofické disciplíny. Filozof, ktorý sústreďuje pozornosť na antropologickú, axiologickú a podobnú problematiku, ktorý sa zaoberá problematikou slobody, dejín, praxe atď., bude spravidla vo východisku privilegovať človeka a ním vytvorený svet. Filozof, ktorý sa vo svojej práci upriamuje na riešenie otázok súvisiacich s „prvou“ prírodou, jej reflektovaním v prírodných vedách, ale aj v iných kultúrnych útvaroch, položí spravidla do východiska svojho uvažovania pojem objektívneho bytia, objektívnej skutočnosti alebo poznania tejto skutočnosti, jeho nástrojov, jazyka a pod. Čím ťažšie je jednému filozofovi i škole pracovať naraz vo všetkých, alebo aspoň viacerých filozofických disciplínach, čím ťažšie je vytvárať všetkozahrnujúce systémy, tým väčšia je pravdepodobnosť prílňutia na jednostranných východiskách a ich povyšovania na všeobecné základné východiská. K tomu pristupuje aj metodologická diferenciácia, ktorá túto jednostrannosť len umocňuje. Marxista, ktorý sa zapodieva, povedzme, filozofickou antropológiou, etikou, ale i sociálnou filozofiou a pod., bude mať z povahy predmetu väčšie sklony k antropocentrizmu a zároveň aj pokiaľ ide o štýl myslenia, bude pravdepodobne viac či menej vzdialený scientizmu (i keď to nie je vo všeobecnosti vôbec nevyhnutné). V iných filozofických disciplínach bude situácia inakšia. Radi by sme však zdôraznili, že všetko to, čo sme práve povedali, úzko súvisí s druhou okolnosťou, s tým, že túto rôznosť podmieňuje alebo ďalej prehľbuje rôznosť podnetov, z ktorých autori vychádzajú. Ide tak o podnety marxistickej proveniencie (určité aspekty, resp. obdobia myslenia klasikov marxizmu), ako aj o viac či menej kritické a tvorivé nadväzovanie na rozličné školy nemarxistickej filozofie.

Považujeme za mimoriadne dôležité zdôrazniť jednotu týchto dvoch aspektov (teda aspektu vnútornej delby práce vo filozofii, výrazom ktorej sú rozličné filozofické disciplíny, prípadne ešte užšie špecifickejšie oblasti filozofickej práce a aspektu „nadväzovania“) už aj preto, že tento druhý aspekt sa podľa nášho názoru v absolútnej väčšine prípadov neúmerne kladie do popredia. Predovšetkým u tých, čo v strachu o čistotu marxizmu varujú pred takýmto nadväzovaním na výsledky a postupy iných filozofických smerov, ale tiež u tých, čo — hoci to zvyčajne explicitne neformulujú — prakticky rezignovali na myšlienku o imanentných zdrojoch vývinu marxistickej filozofie, mlčky považujú túto filozofiu z absolútnej časti za beznádejne zastaranú a radia nadväzovať na nemarxistické smery, preberať z nich čo sa len dá, a aby sa zachovalo zdanie „marxistickosti“, spájať toto prebraté s tými niekoľkými marxistickými tézami, ktoré sa podľa nich dajú ako-tak udržať. Nazdávame sa, že tak ako uzavretosť voči iným filozofickým smerom (a prípadne i zabudnutým a prehliadnutým stránkam vlastného marxistického dedičstva) nie je tvorivým prístupom k filozofickej problematike v celej jej bohatej škále, nie je ním ani takto pochopené „nadväzovanie“ a preberanie myšlienok a metód z nemarxistických filozofií. Interakcia medzi filozofickými smermi, ktorej jedným momentom je i ono nadväzovanie, by pre marxistov mala byť prirodzeným javom a nie zle zahaleným *aktom zúfalstva* nad nemohúcnosťou ich vlastnej filozofie.

Ako sme už povedali, hlavným znakom rozvoja marxistickej filozofie je dnes predovšetkým vnútorná tematická a sčasti i názorová diferenciacia v rámci tejto filozofie, vznik alebo znovuožiovanie zanedbaných filozofických disciplín, alebo aj užších, špeciálnejších teoretických štruktúr vo filozofii, ktoré ani nemožno nazvať filozofickými disciplínami. Tento vývin síce na prvý pohľad vyvoláva dojem až chaotickej mnohotvárnosti a niekedy i skutočnej nevyhranenosti toho, čo sa zvykne nazývať marxistickou filozofiou, ale tým sa netreba nechať mýliť, a toľž už nemožno preto považovať uvedený proces za škodlivý. Tento proces totiž je nevyhnutným predpokladom pre prehlbenejšiu, alebo ako sa vravieva, „vyššiu“ jednotu.

Výraznou črtou tejto situácie je, že filozofické disciplíny, ktoré sa v tomto procese formujú, majú pochopiteľnú tendenciu konštituovať sa ako relatívne uzavreté celky, spočívajúce na istej množine základných pojmov a všeobecných viet, ktorých zdôvodnenie je z hľadiska bezprostredných potrieb určitej disciplíny v dostatočnej miere dané samým jej systémom a nepodmienené teda ostatnými disciplínami, resp. oblasťami filozofovania. Pozitívnu stránkou tohto úsilia o autonómickosť určitých špecifických oblastí filozofie je vytváranie predpokladov pre rozvinutie imanentných možností týchto čiastkových štruktúr filozofického myslenia, ujasnenie a explicitné sformulovanie základných tvrdení, ako aj rozpracovanie špecifických metodológií, prípadných pre tú-ktorú oblasť. Pri tom okolnosť, že viaceré disciplíny (napríklad filozofická antropológia), súčasne sa vypracúvajú vo viacerých variantoch, je skôr na prospech veci, lebo je tu možnosť konfrontácie a vzájomného podnecovania sa rozličných prístupov. Mimochodom v tom tkvie jeden z hlavných dôvodov dnes ešte vždy nie dosť doceneného javu, že ruka v ruke s prehľbovaním teoretickej náročnosti marxistickej filozofie nadobúda táto čoraz väčší vplyv aj na mimofilozofické oblasti, vstupuje do aktívneho živého kultúrneho povedomia, s čím sa v časoch, keď bola oveľa „prostejšia“ a „pochopiteľnejšia“, nemohla pochváliť.

Avšak táto autonómnosť skrýva v sebe popri viacerých kladoch aj závažné nebezpečenstvá, ktoré sa do veľkej miery prejavujú aj dnes a majú účasť na súčasných ťažkostiach marxistickej filozofie. Ich spoločným znakom je tendencia k absolutizácii relatívnej nezávislosti a autonómnosti tej-ktorej oblasti či disciplíny dialektického materializmu. Reálne nebezpečenstvo vzniká vtedy, keď sa zo živeľnej (a psychologicky povedzme pochopiteľnej) tendencie stáva teoreticky „zdôvodnený“ zámer, smerujúci k zásadnému popretiu každého úsilia o univerzálnosť marxistickej filozofie, alebo k neadekvátnemu pochopeniu tejto univerzálnosti. Máme tu na mysli situáciu, dnes vôbec nie zriedkavú, keď odborníci v určitej oblasti filozofie strácajú zmysel pre celok filozofie, prípadne prinajlepšom berú ostatné oblasti filozofie iba ako „pomocné“ alebo nekriticky, pretože z úzko pochopenej filozofickosti vnucujú svoje východiská (nech je to už človek, spoločnosť, kozmos, alebo čokoľvek iné) ako základné východiská celej filozofie.³

³ Na neudržateľnosť takýchto jednostranných prístupov z hľadiska materializmu veľmi výstižne poukázal v priebehu diskusie o antropocentrizme a kozmocentrizme v Smoleniciach V. Černík, keď pripomenul: „Ak si uvedomíme, že jedinou spoločnou vlastnosťou matérie, s ktorou je spätý

Parciálne hľadisko sa tu vnucuje ako všeobecné základné hľadisko. Chaos a problémy len narastajú, keď si uvedomíme, že človeka, ako i spoločnosť, a kozmos možno chápať raz tak a inokedy zase inak. Namiesto skutočného ideového zápasu, ktorý aj v rámci marxizmu je predpokladom ďalšieho progresu, stretávame sa potom so záporením partikulárnych koncepcií, ktorým práve partikularnosť bráni vzájomne sa pochopiť a smerovať k syntéze. K syntéze, ktorá by nebola len zlúčením partikulárnych oblastí, ale práve prekonaním partikularizmu, t. j. objavením univerzálneho v javovej odlišnosti partikularít. Ak sa nepokročí ďalej od spomenutého zápolenia, ktoré je k tomu ešte neraz poznačené aj dosť nefilozofickými prvkami, akým je napríklad prestížnosť, ťažko možno čakať riešenie fundamentálnych problémov, s ktorými sa marxistická filozofia musí vyporiadať, ak sa chce na úrovni a v celom rozsahu vyrovnávať so súčasnou problematikou človeka a spoločnosti, poznania a techniky a v neposlednom rade aj so spôsobmi stavania a riešenia problémov v nemarxistických filozofických koncepciách.

Táto situácia sa nepriaznivo odráža aj v oblasti, ktorá je z hľadiska funkcie marxistickej filozofie mimoriadne významná, hoci v posledných časoch s nepochopiteľnou hanblivosťou mlčky obchádzaná — v oblasti svetonázoru. V tejto súvislosti možno hovoriť aspoň o dvoch škodlivých dôsledkoch. Po prvé, nebuduje sa zdôvodnený, času zodpovedajúci, dostatočne rozvinutý komplexný názor na svet, lebo úzka základňa neumožňuje tej-ktorej filozofickej koncepcii, ktorá sa z parciálnej oblasti povyšuje na celok marxistickej filozofie, teoreticky sa zmocniť oblastí, ktoré presahujú možnosti tej úzkej základne, a tak ich problematiku chápe a teda i rieši neadekvátne. A po druhé, pri neexistencii relatívne uceleného, komplexného svetonázoru a pri celkovej nechuti chápať filozofiu ako disciplínu konštituuujúcu na vedeckých základoch takýto názor na svet, jednako len vždy jestvuje implicitný svetonázor, či presnejšie svetonázory, ktoré sú — vzhľadom k rozdielom v samých základoch — často nesúmeriteľné (alebo problém súmeriteľnosti ktorých je prakticky často ťažko — ak vôbec — riešiteľný). Vytvára sa tak svetonázorový chaos, netvorivé napätie, ktoré potom vedie k pochybnostiam o tom, či názorová a tematická diferenciácia vo vnútri marxistickej filozofie, ktorú odborníci pociťujú ako významný pokrok, neznamená v skutočnosti rozkladný proces, znemožňujúci filozofii plniť jej reálne a nezastupiteľné funkcie.

Z tohto všetkého vyplýva, že popri nesporných pozitívnych momentoch má terajšia vnútorná diferenciácia marxistickej filozofie aj mnohé úskalia, spoločným menovateľom ktorých je trend k ustanoveniu sa jednotlivých špecificky chápaných disciplín či relatívne ucelených okruhov problematiky ako celkom samostatných, nezávislých, ak nie dokonca vzhľadom k celku filozofickej problematiky ústredných, fundamentálnych disciplín. Ak toto nebezpečenstvo naozaj jestvuje, potom

filozofický materializmus, je jej potenciálna (bytie osebe) a aktuálna (bytie pre nás) schopnosť odrážať sa prostredníctvom pocitov v našich teóriách, zistíme, že pri analýze ontologicko-gnozeologického východiska marxistickej filozofie sa nezaobídeme bez analýzy človeka. Čím hlbšie budeme chápať človeka, tým hlbšie pochopíme aj svoje tzv. kozmocentrické východiská." Pozri *Filozofia* 1967, 3, 286—287.

jediné riešenie, ktoré by zachovalo pozitíva tohto stavu a na minimum znížilo jeho negatíva, vidíme v tom, že sa ako protiváha uvedenej tendencie postaví tendencia k univerzálnosti marxistickej filozofie.

II

Hovoriac o *tendencii* k univerzálnosti naznačujeme, že ju nechápeme ako nejaký zavŕšený stav marxistickej filozofie, ale ako smerovanie, úsilie o celostnosť tejto filozofie, dialekticky späté so snahou o prehĺbenie špecifickosti tej-ktorej disciplíny, resp. oblasti. Možno to tiež vyjadriť vari aj takto: Hovorí sa, že marxistická filozofia je otvorená. Otvorená do šírky, t. j. k novým problémom, do hĺbky, ďalej voči iným filozofiám a pod. Možno tiež povedať, že je otvorená aj dovnútra, t. j., že v nej jestvuje taký vzťah filozofických disciplín, resp. čiastkových oblastí, pri ktorom každá z nich sa rozvíja tak, aby sa súčasne otvárala iným oblastiam filozofie, ovplyvňovala ich, špecifickým spôsobom presahovala do nich. Tak vzniká totalita filozofie, filozofia ako celostný útvar.

Toto presahovanie nie je nijakým obmedzením autonómie danej disciplíny, či čiastkovej filozofickej teórie, ale predpokladom jej najhlbšieho zdôvodnenia a teda i rozvoja, ujasňovaním zmyslu i valority vlastných východiskových princípov. Ide skrátka o to, aby rozvoj každej parciálnej oblasti filozofie sa dial súčasne dvoma smermi: jednak smerom k vnútornej stabilizácii, k ustanoveniu sa ako relatívne nezávislej, autonómnej disciplíny, teórie atď. a zároveň smerom k obohateniu celku filozofie. Netreba obsérnejšie zdôvodňovať, že ide o jeden jediný proces v dvoch javove odlišných podobách.

Touto otvorenosťou dovnútra sa konštituuje filozofia ako celostná teoretická disciplína, v ktorej sa neruší špecifickosť komponentov, ale zároveň sa prekonáva ich relatívna samostanosť, odhaľuje sa hlbinná odkázanosť jedného na druhý, čiže vytvára sa hlbšia jednota. Prirodzene, táto koncepcia filozofie (ktorá iste nie je nijakým objavom, ale skôr veľmi často prehliadanou samozrejmosťou), nie je programom nejakej sumarizácie filozofických disciplín, ktorá by bola mechanickým zlúčením toho, čo je vo všetkých týchto disciplínach rovnaké, ktorá by sa pohybovala po línii aditívnosti alebo izomorfizmu. Totalizácia je integráciou čiastkového, prekonaním parciálnosti parciálneho, hľadaním všeobecného nie ako súčtu alebo abstraktnej jednoty formy, ale ako organického jadra imanentných a implicitných predpokladov filozofovania v každej oblasti a disciplíne danej filozofie. Je to hľadanie toho, čo určuje jej ráz, jej špecifikum, čo napriek rôznosti tematiky, metód, aspektu atď. umožňuje priradiť dané skúmanie k marxizmu a nie k nejakej inej filozofickej koncepcii.

Takto chápaná integrácia je cestou k univerzálnosti, akú máme na mysli. Pretože snaha o univerzálnosť predpokladá formulovanie určitých základných jednotných princípov pre *celé* filozofické myslenie, avšak princípov, ktoré vyvierajú z jednotlivých špecifických filozofických disciplín a ktoré sú schopné ustavičnej revidovateľnosti. Univerzálnosť je teda podstatným momentom integrač-

ného úsilia, a v istom zmysle jeho produktom, rovnako nezavŕšeným, nedefinitívnym, ako sám proces integrácie.

Situácia, ktorú sme práve vykreslili, môže sa zdať na prvý pohľad absurdnou v tom, že základné princípy, ktoré tvoria klenbu celého filozofického myslenia, ktoré sú výsledkom integračných postupov a v ktorých sa má manifestovať univerzálnosť marxistickej filozofie, by mali byť natoľko pohyblivé, natoľko menlivé, že fakticky by bolo pochybné, či ich aspoň čo len na krátky čas možno ako-tak presne sformulovať (vzhľadom na neustály pohyb filozofického myslenia v špeciálnych disciplínach, ktorý sa prenáša do týchto centrálnych princípov). Tak sa to môže vidieť z hľadiska starého modelu marxistickej filozofie, modelu tzv. „zovšeobecňovania“. Avšak náš názor vychádza z predstavy celku filozofie ako dialektickej štruktúry, ktorá nie je nerozlíšenou hmlovinou, ale má svoje základné charakteristiky, základné princípy, kategórie (chápané vždy určitým spôsobom) a podobne. Práve tieto základné charakteristiky ju definujú v jej špecifickosti, umožňujú odlíšiť ju od iných filozofických koncepcií, tvoria jej historicky sa meniacu podstatu. Vzhľadom na to, že sú jadrom tejto živej, neustále sa vyvíjajúcej štruktúry, je ich pohyb — ak prizeráme na ich formu — zdanlivo veľmi pomalý, pretože napriek pohyblivosti tejto štruktúry ide o určitú štruktúru, a teda relatívne stabilný útvar. Na druhej strane ale, že sú plne včlenené do štruktúry, prenáša sa na ne každý záchvev, každá zmena v hociktojej jej oblasti, čo sa prejavuje určitými významovými posunmi v obsahu daných princípov a kategórií. Tak každá špeciálne orientovaná aktivita na riešení daného filozofického problému, na budovaní či prebudovávaní určitej filozofickej disciplíny, či oblasti filozofie, je vždy viac alebo menej aj tvorbou alebo pretváraním celej filozofickej sústavy. Domnievame sa, že práve filozofia, ktorá sa hlási k dialektike ako svojmu spôsobu myslenia, by mala mať toto na vedomí. Za predpokladu, že ani jedna z čiastkových filozofických disciplín s jednostranným východiskom sa nepovyšuje na výlučný základ filozofie, vedie práve načrtnutá predstava filozofie ako dialektickej štruktúry nevyhnutne k uznaniu *univerzalistického aspektu* marxistickej filozofie.

Uvedená požiadavka však implikuje potrebu nejakej centrálnej filozofickej disciplíny, v ktorej by sa spomínané základné princípy explicitne sformulovali a systematicky rozpracúvali. Touto disciplínou je podľa nás ontológia ako filozofická všeobecná teória bytia, prirodzene v úzkej spojitosti s gnozeológiou.⁴ Ontológia môže však toto poslanie plniť len vtedy, keď sa bude naozaj chápať všeobecne, keď jej kategórie a predovšetkým hlavná kategória, kategória bytia, nebudú jednostranne redukované podľa toho, ktorá z orientácií v marxistickej filozofii, či ktorá jej oblasť je momentálne v móde alebo v popredí záujmu.

V posledných rokoch a ešte aj dnes sme svedkami takéhoto zjednostranenia

⁴ Centrálnosť neimplikuje vôbec privilegovanosť, aspoň nie v dialektickom myslení. Tento pojem vyjadruje skôr špecifikum ontológie medzi ostatnými filozofickými disciplínami. Disciplína, ktorá sa sústreďuje na základné problémy bytia, má z povahy predmetu centrálnu postavenie. Na druhej strane, základné problémy bytia sa nedajú riešiť bez využitia a rešpektovania výsledkov ostatných filozofických disciplín.

ontologickej problematiky pod vplyvom dominujúceho postavenia filozofickej antropológie. Ľudské bytie dostáva základné postavenie v štruktúre všeobecného pojmu bytia, pod zámkou výrazne ontotvorného významu ľudskej aktivity, inokedy zasa vzhľadom na to, že práve v človeku si svet uvedomuje sám seba, alebo zas preto, že človek dáva bytiu zmysel. Celkom veľkoryso sa zabúda na to, že toto všetko, a prípadne ešte i všeličo ďalšie, je síce filozoficky naozaj významné, ale fundamentálne predsa aj tak ostáva, že ľudské bytie je geneticky a existenčne zaradené do totality bytia, že mimoludské bytie je jeho podmienkou a nie naopak. Obrazne povedané, hoci „druhá“ príroda je nám bližšia ako prvá a má väčší význam pre naše sebazpoznanie, predsa ostáva len „druhou“, závislou od nás, ale súčasne — okrem iného práve prostredníctvom nás — aj od prvej prírody. Pre náš problém treba z týchto úvah vyvodíť túto konzekvenciu základného významu: predpokladom univerzálnosti marxistickej filozofie je vytvorenie univerzálnej ontológie, spočívajúcej na pojme bytia ako dialektickej totality celej mnohotvárnosti skutočnosti na všetkých jej úrovniach. Netreba vari dodávať, že ak odmietame v takomto pojme bytia privilegované postavenie ľudského bytia, rovnako odmietame privilegovanie bytia mimoludského, ktoré by nevyhnutne viedlo k ponímaniu človeka a jeho sveta iba ako nejakého epifenoménu automaticky fungujúcej hmoty prírodovedcov. Jedno i druhé (prípadne akékoľvek ďalšie obdobné) úsilie o privilegovanosť určitej stránky bytia oproti inej je zhubnou jednostrannosťou, o to zhubnejšou, že v určitom ohľade ani jedno z nich nie je neopodstatnené. No práve len a len *v určitom ohľade* a teda nie všeobecne. Filozofia, ktorá toto nepochopí, nebude sa môcť stať univerzálnou filozofiou, otvorenou všetkým produktívnym vonkajším podnetom a rozvíjať v tvorivom napätí svojich parciálnych oblastí všetko potenciálne vnútorné bohatstvo. Nebude tiež môcť byť východiskom pre vytvorenie nie jednostranného, ale teoreticky prepracovaného a zdôvodneného celostného chápania bytia, a tým aj moderného svetonázoru. Svetonázoru, ktorý sa neredukuje ani na súhrn základných poučiek vedných disciplín, ani na sústavu síce duchaplných, ale problematických záverov z reflexie nad situáciou človeka vrhnutého do sveta, a toľž už na ideologické konštrukcie a vízie, ktoré sú oveľa viac výrazom túžob určitej časti ľudstva — nech priam aj tých najušľachtilejších túžob —, ale ktorý je výsledkom vedeckého bádania o človeku, spoločnosti, prírode v ich jednote, o totalite bytia.

III

Za jednu z najväčších prekážok takého univerzalistického chápania bytia v marxistickej filozofii a tým aj univerzalizmu tejto filozofie vôbec možno dnes považovať rozpaky nad prírodou, nad včlenením mimoludského bytia do sústavy filozofickej problematiky a špeciálne do problematiky ontologickej. Je to iste pochopiteľná reakcia na tzv. dogmatizovaný marxizmus, kde ontologická problematika sa akoby vyčerpávala kategóriami postavenými takmer výlučne na objektivistickom základe (reprezentovanom v absolútnej väčšine prírodovedeckým materiálom) a vyvrcholila neraz až do obrody naturfilozofie a nepopierateľných

prvkov preddialektického, najmä mechanistického prístupu k ontologickej problematike (substancializmus, redukcionizmus a pod.). Ľudský prvok sa nielenže nepovažoval za významný a neeliminovateľný komponent totality bytia, dialektikomaterialistickej koncepcie sveta, ale bral sa ako prameň škodlivej subjektivity, ako zdroj chýb (nedokonalosť poznania, historická obmedzenosť praxe atď.), alebo v lepšom prípade ako faktor, ktorého akčný rádius je obmedzený na tak bezvýznamnú oblasť bytia, že ak aj s ním treba pozitívne kalkulovať v ontologických úvahách, tak len okrajovo, ako s voľacím nepodstatným. Vyplývalo to zo zámeny — typickej pre prírodovedeckú redukciiu filozofovania — ontológie za špekulatívnu kozmológiu, alebo za „naturfilozofiu“. Človek nebol zaujímavý, jeho aktivita mala z hľadiska celku vesmíru zanedbateľný význam, lebo svet sa uvažoval nie ako totalita bytia, ale ako fyzikálna sústava, ako vesmír astronómov — a aktivita sa brala nie v jej kvalitatívnej mnohotvárnosti, ale len ako fyzikálne registrovateľné a fyzikálne významné pôsobenie. Akonáhle však filozofia položila dôraz na kvalitatívnu rozrôznenosť bytia, akonáhle pred jej očami sa vynoril „kvalitatívny kozmos“, človek, jeho aktivita, praktická i teoretická, vyradila sa z toho, čo je zanedbateľné, vystúpiť do popredia ontotvorná stránka človeka a problém človeka aj v marxistickej filozofii (teda v materialistickej, vedu rešpektujúcej a na vedu nadväzujúcej filozofii) sa stal jedným z ústredných bodov filozofovania. Dokonca sa objavilo navonok pôsobivé úsilie zredukovať všetko filozofovanie na tento problém.

Toto úsilie, ako sme už povedali, malo zatiaľ veľa pozitívnych dôsledkov, jednako však s neobyčajnou naliehavosťou tu od samého začiatku tejto novej tendencie stála otázka začlenenia prírodného bytia do všeobecného filozofického pojmu bytia, alebo inak otázka naozaj univerzalistického chápania marxistickej filozofie. Abstraktne by sa veľmi ľahko dalo na poslednú otázku odpovedať poukazom na predošlé úvahy o totalite filozofie ako výrazu celostného chápania mnohotvárného bytia. Pokúsme sa však aspoň trochu konkretizovať túto, v zásade nie nesprávnu odpoveď.

Po prvé, treba upozorniť na to, že rozlišovanie ľudského a mimoludského bytia je dosť problematické, že hranica medzi nimi nie je ostrá a nadto sa historicky mení. To, čo sa človeka netýkalo, pretože to na neho nepôsobilo, alebo preto, že o tomto pôsobení nevedel, alebo ešte ďalej, že to bolo z dosahu jeho pôsobenia i poznania, môže sa neočakávane dostať do jeho „blízkosti“, stať sa aktuálnym pre ľudské bytie, splynúť s ním do nerozlučnej jednoty. Skrátka, pretože bytie je totalita, jestvujú v ňom vzťahy a súvislosti, mnohé len potencionálne, so schopnosťou aktualizovať sa. Konečne, netreba vari obšírne argumentovať, že aj „najodťažitejšie“ z vied (také ako napr. kozmogóniu), nepestuje ľudstvo len z čirej zvedavosti, nezaujateho, neangažovaného vedátorstva. Nemienime však tvrdiť, že ich pestuje z dôvodov primárne praktických, ba že v určitých etapách ich rozvoja má vôbec na mysli nejakú praktickú aplikabilitu ich výsledkov.

Tým sa dostávame k druhej okolnosti, ktorú si treba povšimnúť. Ľudstvo, priam tak ako jedinec (a nemá to byť analógia, lež konštatovanie), cíti sa neprijemne v neznámom prostredí, alebo inak povedané, k jeho základným prejavom patrí

snaha o preniknutie zákonitosti sveta, ktorý ho obklopuje, bez ohľadu na to, či sa toto poznanie dá prakticky využiť, alebo nie. Aj v tom druhom prípade totiž umožňuje pochopiť miesto a význam človeka vo svete, čo je neoddeliteľný moment každého poznania. Zisťujeme teda, že nielen človek dáva význam, zmysel svetu, ale že aj svet, včítane prírody, spolupodieľa sa svojím spôsobom na ovýznamovaní a ozmysľovaní človeka, resp. ľudstva. Prirodzene, možno povedať, že aj v tomto prípade ide vlastne o antropologickú determináciu záujmu o mimoludské bytie. Avšak sám tento záujem svedčí o neprekonateľnom vedomí začlenenosti ľudského bytia, do bytia, ktoré ho transcenduje, a s ktorým sa práve ako s transcudujúcim bytím musí čo najadekvátnejšie vyrovnáť.

S tým úzko súvisí tretia okolnosť, na ktorú sme už vlastne upozornili, totiž realizácia svetonázorovej funkcie filozofie. Táto funkcia sa dá realizovať iba pokusom o vypracovanie teórie totality bytia a nie nejakou parciálnou koncepciou bytia. (Z toho dôvodu ani svetonázor predmarxistického materializmu alebo dogmatického dialektického materializmu nemohol uspokojovať lebo — jeden i druhý — redukoval bytie v podstate iba na mimoludské bytie). Z hľadiska odborne-filozofického môže byť polozenie východiska filozofovania do človeka v dobrej snahe čeliť metafyzickým sklonom do určitej miery celkom oprávnené. Ale čo s mimoludským bytím, do ktorého je ľudské bytie ponorené a povaha ktorého znepokojuje ľudí? Kto nám dá odpoveď na dotieravé otázky o tomto bytí a jeho vzťahu k človeku? Prenecháme toto pole teológii, či filozofiám, s ktorými inak polemizujeme, či označíme toto pýtanie sa za nezmyselné v samej svojej podstate? Tu sa práve stretáva najzákladnejšia filozofická problematika s tým, čo spoluvytvára jadro svetonázorových otázok. Nazdávame sa, že nemožno súhlasiť s tými, ktorí si myslia, že v tejto oblasti dáva optimálne odpovede „čiste“ prírodovedecké poznanie.

Tak sa vlastne dostávame k štvrtému okruhu problémov, k potrebe filozofického spracúvania výsledkov prírodovedeckého poznania, ako špecifickej oblasti filozofickej aktivity, ktorá spolu s ostatnými vytvára totalitu filozofie a dialektickú filozofickú teóriu bytia. Sú to problémy späté s analýzou základov vied, a to nielen z gnozeologického stanoviska, ale zároveň z ontologického stanoviska. Stručne by bolo možno povedať, že ide o analýzu vzťahu vedy a reality, pri ktorej sa jednak budeme sústreďovať na sám vzťah, ale cez jeho analýzu aj na samu realitu, ktorá je jedným z jeho členov. Budeme k tomuto vzťahu teda pristupovať nielen z toho aspektu, či a ako sa realita vyjadruje v pojmoch, zákonoch a princípoch špeciálnych vied, ale aj čo nám tieto vedy o realite hovoria. Domnievame sa, že dozvedieť sa, čo vedy o realite skutočne vyjadrujú, vyžaduje *filozofickú* prácu nad nimi. Bezprostredne je to metodologická a gnozeologická analýza vedy, ale jej vyústenie, cieľ, zmysel, je vo formulovaní záverov ontologického charakteru. Podľa povahy vedy a povahy problému sú výsledky vedeckej aktivity však vždy viac alebo menej poznamenané tým, že sú výtvorom vedca, určeného istými podmienkami ľudského bytia. Jedným z prejavov tejto skutočnosti je to, že všetky vedy tak či onak aspoň v základných črtách korešpondujú s podstatnými črtami kultúry doby, v ktorej vznikli a v ktorej sa rozvíjajú, takže

možno vystopovať napr. určité nie nevýznamné súvislosti medzi umením daného obdobia a charakterom vied v tom istom období.

Toto konštatovanie antropologických dimenzií samej vedy nepochováva nádej, že sa cez ňu môžeme dostať k postihnutiu určitých stránok mimoludského bytia, iba ju presnejšie vymedzuje, a tvorí ochranu pred objektivistickými ilúziami takého typu, aké boli bežné v starších filozofiách. Nijako neoslabauje zistenie, že prírodovedou preniká človek do mimoludského sveta, do sveta nevytvoreného ľudstvom. Upozornenie na antropologické kontexty je zároveň varovaním pred preceňovaním filozofického významu vedy v „naturálnej“, t. j. kriticky nepreverenej podobe. Je to upozornenie na nevyhnutnosť filozofickej práce nad vedou, na to, že treba relatívne odlíšiť, čo z vedy sa vzťahuje na svet, od toho, čo sa vzťahuje na človeka. To by azda mala byť jedna zo základných úloh filozofie prírodných vied, vzhľadom na ktorú všetky ostatné, ako napr. filozofické skúmanie metodologických postupov, ich hodnoty a dosahu, gnozeologická analýza vedy a pod. hrajú úlohu nevyhnutných predpokladov.⁵ Hlavnou úlohou filozofie prírodných vied by malo byť hľadanie pohybu (a v tom tiež vzniku i zániku) základných kategórií, ktoré tvoria súčasne formálnu i obsahovú os vedeckého poznania, pretože v týchto kategóriách môžeme vidieť základné subjektívne formy uvedomovania si fundamentálnych stránok objektívneho bytia, na ktoré veda vo svojom vývine prichádza.

Ak sú tieto úvahy aspoň sčasti pravdivé, potom jedna z podmienok univerzálnosti marxistickej filozofie, dnes dosť zanedbaná, je rozpracovanie filozofie prírodných vied (práve v naznačenom zmysle) ako špecifickej, autonómnej oblasti tejto filozofie. Oblasť, ktorá už samou svojou povahou je otvorená dovnútra, k totalite filozofie, alebo v opačnom prípade — je od základu pomýlená.

Skutočne, filozofia prírodných vied, ak sa nechápe jednostranne, je ideálnym príkladom na to, že univerzalistická tendencia je marxistickej filozofii imanentná. Veď vo filozofii prírodných vied sa musí prizerať tak na človeka, ktorý je tvorcom vedy, ako aj na prírodu, ktorá je jej objektom. Napríklad analýza kategoriálnej subštruktúry vedeckého myslenia (povedzme rozbor otázky, prečo moderná veda v takej veľkej miere prechádza od dynamického typu zákonitosti k typu štatistickému) vyvoláva otázky v oboch smeroch: Nakoľko príčina toho spočíva v samom poznávajúcom (a zároveň ontotvornom, napríklad technikou sa prejavujúcom) subjekte, a nakoľko sa v tom manifestujú nové, dosiaľ nepoznané aspekty samej objektívnej skutočnosti.

Imanentický subjektivizmus a dogmatický objektivizmus sa tu môžu prieť do nekonečna. Problém je riešiteľný iba v komplexne, univerzalisticky chápanej filozofii, ktorá jedine môže rozpoznať hranice medzi tvorivou aktivitou ľudského vedomia, tvorivou potenciou ľudského činu a možnosti človeka presahujúcim presadzovaním sa objektu ako objektu nezávislého od ľudského myslenia i konania. Táto hranica, ako nás o tom poučí filozofické zamyslenie sa nad dejinami

⁵ Prirodzene, len v tejto súvislosti. Inak je filozofia vedy ako skúmanie jazyka, postupov atď. vedy relatívne autonómnou oblasťou filozofickej práce, ktorá sa v širokom rozpätí môže rozvíjať bez „povinného“ vyúsťovania jej čiastkových výsledkov do ontológie.

природоведы і техніки, је, самозрeјме, похыблiвa, але јeствује, а прeто акyкoљкeв покoс o oслaбeнeнe унiвeрзaлнoстi мaрxистичкe филoзoфe, јeј зaмeрaнiм сa вyчлyчнe (чи прeдoвшeткyм) нa лyдскe бyтiє aлeбo нaoпaк нa мимoлyдскe бyтiє, јe прe скyтoчнy рoзвoј тeјтo филoзoфe крaјнe нeбeзпeчнe.

Нeмiєнiмe тврдић, жe при снaхaч o aктуaлизaциy унiвeрзaлистичкoг мoмeнтa нaшeј филoзoфe првoрaдy yлoгy мa рoзвoј филoзoфe прирoднyх вiдe. Ак здoрaжњy-јeмe јeгo нaлiєхaвoст, вyплyвa тo чистe з јeствyјeчeј ситyaциe. Прeд yрчiтyм чaсoм нaoпaк бy бoлo бyвaлo рoвнaкo трeбa здoрaжњић вyзнaм рoзпрacyвaнiя филoзoфe члoвeкa aкo пoдмiєнкy унiвeрзaлнoстi мaрxистичкe филoзoфe, прeтoжe тaтo сфeрa тoтaлитy бyтiя сa ocитлa мимo oблaстi зayјмy привeлми „oбјeктивистичкy“ зaмeрa-нyх филoзoфoв. Тoтo кoнштaтoвaнe вшaк oпaћ лeн здoрaжњyє вyзнaм тeзy o пo-трeбe oтвoрeнoстi мaрxистичкe филoзoфe дoвнyтрa, o нeвyхнyтнoстi сyстaвнeј спoлy-прaцe филoзoфичкyх дисциплин a чиaсткoвyх oблaстi филoзoфичкoг вyскyмy нa вy-твaрaнi скyтoчнe интeгрoвaнeј мaрxистичкe филoзoфe, кoрa тпнy рeализaциy мo-мeнтa унiвeрзaлнoстi пoвaжyє зa јeдeн зo зaклaднyх прeдпoклaдoв свoјгo цeлкoвoгo a нeдeфoрмoвaнoгo рoзвoя.

ПРОБЛЕМА УНИВЕРСАЛЬНОСТИ МАРКСИСТСКОЙ ФИЛОСОФИИ

Милан Зиго

Развитие тех дисциплин марксистской философии, которым до сих пор уделялось недостаточное внимание, дифференциация их исходных точек, являются положительным элементом в современном развитии этой философии. Однако это положение одновременно скрывает в себе реальную опасность абсолютизации неизбежно односторонних исходных точек, превращения относительной автономии той или другой дисциплины или концепции в ее полную зависимость. Это сказывается также в современном споре антропоцентризма с космоцентризмом в рамках марксистской философии.

Поэтому, считаясь с упомянутой полной автономией отдельных дисциплин марксистской философии (в любом их понимании), следует одновременно подчеркивать ее универсальный характер. Универсальность понимается здесь как имманентный момент каждой правильно понимаемой специальной философской дисциплины (и концепции) по отношению к другим, как постоянная тенденция создавать и преобразовывать цельность философии, философии как диалектической системы. В такой модели философии роль центральной дисциплины играет онтология, потому что она формулирует основные общие идеи о бытии. Однако, центральное положение не равнозначно привилегированному положению, потому что эти основные идеи формулируются и переформулируются во взаимодействии всех философских дисциплин и других более специальных областей. Так как бытие нельзя свести только к внечеловеческому бытию, точно так же, как и только к человеческому и человеком созданному бытию, следует развивать не только те области, в которых в центре внимания стоит человек, а также те, в которых предметом философии является внечеловеческое бытие. По мнению автора, одним из главных препятствий реализации универсальности марксистской философии является недостаточное развитие философии естественных наук как относительно автономной теории внечеловеческого бытия.

Milan Zigo

The development of hitherto neglected disciplines of Marxian philosophy, the differentiation of starting points in their building up etc. is a positive element of the present development of this philosophy. At the same time, however, it contains a real danger of the absolutization of inevitably onesided starting points, of mistaking the relative autonomy of a discipline or conception for its entire independence. This becomes evident also in the present controversy of anthropocentrism and cosmocentrism in the framework of Marxist philosophy. Therefore, it is necessary to emphasise the need of universality of Marxian philosophy, at the same time fully respecting the above mentioned autonomy of its individual disciplines as understood either way. Universality is comprehended here as an immanent moment of every special philosophical discipline which is correctly understood, as the openness of one philosophical discipline (as well as conception) towards the others, as a permanent tendency to create and reform the totality of philosophy, philosophy as a dialectic system. In such a model of philosophy, the part of the central discipline is played by ontology, since basic general ideas of being are formulated in it. However, the central position does not mean a privileged one because these basic ideas are being formulated as well as reformulated in the interaction of all philosophical disciplines and further, more special areas. Since being cannot be reduced to only extrahuman being as well as to only human and man-created being, it is necessary to unfold not only those areas where man is the centre of attention but also those where extrahuman being is the subject matter of philosophy. According to the present author, insufficient development of the philosophy of natural sciences as a relatively autonomous philosophical theory of extrahuman being is one of the main hindrances to the realization of the moment of universality of Marxian philosophy.